

6. Двадцатилетие состоящего под августейшим покровительством Его императорского высочества Великого князя Александра Михайловича речного яхт-клуба г. Николаева. Краткий исторический очерк. Составлен секретарем яхт-клуба А.Голубевым. – Николаев, 1907.
7. История яхт-клубов России и Новороссии (парусный спорт) // Моряк Украины. – 2004. – 23 июня.
8. Отчет деятельности речного яхт-клуба г. Николаева за 1908 год. – Николаев: Типолитография бр. Л. и И. Белолипских, 1909.
9. Отчет Екатерининского яхт-клуба за 1910 г. – Одесса: Т-во писчего и печатного производства братьев Кульберг, 1910.
10. Отчет комитета Черноморского яхт-клуба за 1907 р. – Одесса: Тип. Акц. Южно-Русского общества печатного дела, 1908.
11. Отчет о деятельности речного яхт-клуба г. Николаева за 1911 г. – Николаев: Типолитография бр. Л. и И. Белолипских, 1911.
12. Памятная книжка Херсонской губернии на 1910 год. – Херсон: Типография Херсонского губернского правления, 1910.
13. Сергиенко Л., Главатый С. Мир здоровья. – Одесса, 1992.
14. Устав парусного кружка при Черноморском яхт-клубе. – Одесса, 1895.
15. Устав речного яхт-клуба г. Николаева. – Николаев: Электро- типоитография братьев Л. и И. Белолипских, 1910.
16. Устав Херсонского яхт-клуба. – Херсон: Типолитография М.И.Ковалева, 1907.

Summary

The activity of the South yacht – club during their being is considered in the article. Are called practice measures and founders of this organizations.

О. С. Морозова

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ НА БУКОВИНІ ТА ЗАКАРПАТТІ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Проблема історії та розбудови національної освіти є однією з найбільш актуальних в наш час. Це сфера життя людського суспільства, яка постійно зазнає реформування. Тому дослідження історії української освіти, коли вона в силу специфічності історичних подій перебувала в загальноєвропейському просторі, зокрема території Закарпаття та Буковини в кінці XIX – на початку XX століття вимагають більш конкретного вивчення чим це було до сьогодні.

Необхідно відзначити, що незважаючи на важливість вказаного питання, воно залишається маловивченим. Серед авторів, які достатню увагу приділяли розвитку української освіти в Закарпатті та Буковині слід виділити М.Грушевського [1], С.Сірополька [2], Д.Герцюка [3], В.Качмаря [4].

Мета даної статті – базуючись на широкому колі джерел та літератури, дати загальну картину стану української освіти в Закарпатті та Буковині у кінці XIX – на початку XX ст.

Могутня хвиля національного піднесення сприяла пробудженню освітянства, поклала початок боротьбі за українські школи. Важливо відмітити, що “справедливість українських домагань визнавав тодішній австрійський уряд” [5, с.8].

На кінець XIX ст. початкові школи ділилися на сільські (одно - , дво - і трикласні) та міські. Навчання в школах сільського типу не давало жодних прав на середню і вищу освіту. До шкіл міського типу належали чотири - , п'яти - , шести - і семикласні школи, а також так звані горожанські на Закарпатті. Їх програми передбачали глибші знання, а після закінчення четвертого класу можна було продовжувати навчання в середній школі. Школи міського типу призначалися для дітей більш заможного міського населення [6, с.170-171].

У переважній більшості шкіл навчання велося у Північній Буковині – німецькою мовою, а в Закарпатті – угорською. Кількість українських шкіл невпинно скорочувалася. Наприклад, у Закарпатті 1881 р. ще існувало 353 українські школи, а через двадцять п'ять років їх залишилося всього 23 [7, С.230].

Народним учителям доводилось працювати у надзвичайно важких умовах, часто за мізерну платню. Прогресивний педагогічний журнал у Росії “Вестник воспитания” писав, що в Австро-Угорщині уряд щорічно витрачає на утримання одного коня 400 флоринів, злочинця – 300, а народного вчителя – 200 і менше [8, С.172]. Щоб утримати сім'ю, вчителі часто шукали додаткового заробітку. Учитель не був певний у забезпеченні своєї старості: щоб одержати пенсію, він мав працювати на постійній посаді в школі не менш як 40 років. Траплялося, що вчитель на схилі віку змушений був жебракувати, а то й гинути з голоду. Серед народних вчителів набуло поширення таке захворювання, як туберкульоз, що дістав назву “вчительської хвороби”. За підрахунками статистиків,

із 100 учителів до 15 років праці доживало 78, до 20 – 44, до 30 – лише 12, а 40-річний стаж мали одиниці. На основі існуючого законодавства значна частина вчителів позбавлялася права створити власну сім'ю. Хто не мав постійної посади, повинен був брати в шкільних властей дозвіл на шлюб, інакше втрачав посаду [9, с.172].

Жахливим був і стан шкільних приміщень. Сотні шкіл через аварійний стан приміщень не працювали. Наприклад, в селі Серет школа містилася в будинку корчми.

Українцям було охочо прийнято дітей трудящих на навчання. Школу відвідували переважно учні молодших класів, а в старших навчалися одиниці. У гірських селах навчалося не більш як 30 – 35% дітей [10, с.174-175]. Такий стан із залученням дітей трудящих до навчання пояснювався не лише відсутністю шкільних приміщень, а передусім злиднями міської і сільської бідноти.

Навчання рідною мовою українського населення було фактично здійснено в Буковині після напівлегкої і тривалої боротьби, яку довелося витримати галицьким українцям не лише з німецьким урядом, але також з румунами, які, отримавши політичну перевагу, прагнули денаціоналізувати місцеве українське населення – насамперед за допомогою школи.

У результаті цієї боротьби українці вийшли з певними завоюваннями. На Буковині у 1900 році було 147 шкіл з українською мовою навчання, у 1905 – 186, а у 1910 – 212 шкіл. До українських шкіл ходило більш ніж 40 тис. дітей, а вчили їх 822 вчителі. У 1911 році українських народних шкіл нижчого типу було 216 і українська мова вивчалася як обов'язкова в 23. Кількість українських класів у початкових школах вищого типу складала 313 (з усієї кількості 696).

На Закарпатті була значно гірша ситуація: у 1907 році шкільна влада Закарпаття перевела останні 29 початкових шкіл з української мови навчання на утравізм (з двома мовами). У період з 1868 по 1915 р. на Закарпатті ліквідували всі 313 українські та 82 утравістичні школи [11, с.353]. Йшла активна мадяризація краю.

Щоб заохотити вчителів немадярських шкіл до навчання дітей мадярської мови, міністерство освіти 1889 р. видало наказ про збільшення кількості нагород тим учителям, що досягнуть найкращих успіхів в навчанні дітей мадярської мови. Тому не дивно, що закарпатські русини щодо письменності стояли на дуже низькому рівні: читати і писати вміли ледве 7% чоловічої статі і 2% жіночої статі; тільки читати – 1,5% чоловічої статі і 2% жіночої статі; дорослих неписьменних – 41% чоловічої статі і 45% жіночої статі. Із загальної кількості дітей, зобов'язаних, згідно закону, відвідувати школи, біля 40% не ходило до школи [12, с.636-637]. З початком Першої світової війни мадяри цілковито усунули руську мову з предметів навчання в школах Закарпаття.

Зважаючи на складні умови, в яких опинилося українське шкільництво Західної України, на кінець XIX ст. неписьменність населення була в Україні масовим явищем. За офіційними відомостями австро-угорської статистики серед населення імперії було від двох третин до трьох чвертей неписьменних [13, с.230].

У кращому становищі перебували середні загальноосвітні навчальні заклади – гімназії та реальні школи, привілейовані заклади для дітей панівних верств. Висока плата за навчання робила їх недоступними для трудящих мас. Лише одиниці з простого народу, долаючи матеріальні труднощі й злидні, закінчували середні школи. Навчання в гімназіях тривало вісім років і давало право до вступу до всіх вищих навчальних закладів. Реальна школа з семирічним строком навчання готувала в основному контингент вступників до вищих технічних і сільськогосподарських вузів.

Порівняно з Галичиною, набагато нижчими були темпи розвитку середньої освіти на Буковині й Закарпатті. Будучи на правах провінцій Австро-Угорщини, найбільш відсталі економічно, вони займали в монархії останнє місце за кількістю не лише початкових, а й середніх навчальних закладів. До 1896 р. на Буковині існувала лише одна гімназія в Чернівцях. До 1900 р. їх кількість зросла до шести.

На Закарпатті на 1900 р. було лише чотири середніх навчальних заклади. Через високу плату за навчання (24-30 флоринів) вони були недоступними для дітей трудящих.

У гімназіях понад 35% навчальних годин відводилося на вивчення латинської і грецької мов. Якщо додати сюди ще й німецьку, польську та українську мови, то на ці предмети припадало 60 – 65% годин навчального плану.

Розглядаючи школу як знаряддя денаціоналізації українського населення, уряд Австро-Угорщини обмежував асигнування на будівництво шкільних приміщень, насильно запроваджував вивчення чужої дітям мови, закривав існуючі навчальні заклади. Всупереч конституційним гарантіям право остаточного запровадження мови навчання передавалось крайовим шкільним органам [14, с.175-176].

На початку XX ст. на Закарпатті не було відкрито жодної гімназії. В Ужгородській, Мукачівській і Берегівській гімназіях здобували освіту ті, хто міг платити за навчання [15, арк.352].

У 1874 р. на західноукраїнських землях було дозволено навчання рідною мовою у середніх навчальних закладах (згодом дозвіл скасовано), але першу українську гімназію відкрили лише у 1887 р. в Перемишлі. На кінець XIX ст. на Буковині діяли лише дві німецько-українські гімназії. Тут українська мова викладалася як окремий предмет. А у трьох гімназіях, що діяли на Закарпатті, не було й цього [16, с.231].

У 1910/11 рр. із 33 крайових гімназій українських було тільки 6. Буковина мала одну чисто українську гімназію у Вижниці і дві українсько-німецьких (у Чернівцях і Кіцмані) [17, с.95].

Офіційна статистика доводила, що українці самі не бажають вживати рідну мову [18, с.17]. Таке твердження, на нашу думку, викликає сумнів. М.Грушевський запевняв, що в цілому в українських гімназіях не менше дітей, ніж у польських. До того ж там, де до затвердження української гімназії було 150-200 учнів, то після затвердження – 400-500 дітей [19, с.250-251]. На наш погляд, якщо б українське населення саме не мало охоти вивчати свою мову, то наприкінці XIX – на початку XX ст. проблема національної освіти українців просто не стояла б на порядку денному в роботі австрійського уряду.

На початок Першої світової війни в Австрії було 8 державних українських гімназій (Львів, Перемишль, Тернопіль, Коломия, Станіслав, Вижниця, Кіцман, Чернівці) та 4 приватні (Рогатин, Яворів, Городенко, Львів) [20, с.91-92].

Ще більш дискримінаційною щодо українців була система вищої освіти. У кінці XIX ст. на західноукраїнських землях було чотири вищих навчальних заклади: університети у Львові й Чернівцях, політехнічний інститут та академія ветеринарної медицини у Львові. Вищі навчальні заклади на західноукраїнських землях розглядалися панівною верхівкою як центри ідеологічного впливу на маси. Щоб зміцнити свій союз з польською поміщицько-клерикальною верхівкою Галичини, австрійський уряд передав в її руки Львівський університет, в якому з 1879 р. запроваджувалася польська мова навчання. На академічних зборах декан Твардовський зупинив виступ М.Грушевського лише за те, що він промовляв українською [21, с.12].

Лише під тиском прогресивних сил, у тому числі й передової польської інтелігенції, уряд змушений був створити окремі кафедри з українською мовою викладання. в 1894 р. у Львівському університеті була відкрита кафедра історії України, яку очолив М.Грушевський. Ставилося питання про відкриття кафедри математики з українською мовою викладання [22, арк.1-5]. Починаючи з 1900 р., у Львівському університеті проф. К.Студинський почав викладати історію української літератури з кінця XV ст., проф. О.Колесса – історію української літератури XIX ст., проф. Кокоруждзь – українську мову [23, с.91].

На початку XX ст. Львівському університетові довелося стати ареною запеклої боротьби української молоді за право української мови викладання. Низка конфліктів 1900-1901 рр. з поляками призвела до виключення з університету 5 українських студентів. Решта студентів-українців демонстративно виписалися з університету. У грудні 1901 р. Львівський університет покинуло 583 студенти-українці, які прагнули цим кроком привернути суспільну думку Австро-Угорщини до справи заснування українського університету. Згодом розпочалася стара історія: “все бумаги, подаваемые студентами на русинском языке, возвращаются им обратно, а в бумагах, написанных на двух языках, русинский текст перечёркивается” [24, с.193].

Сильним поштовхом до відновлення боротьби стали революційні події 1905 – 1907 рр. у Наддніпрянщині. Конфлікт навколо питання про надання українській мові рівноправного з польською статусу призвів у 1906-1907 рр. до кількох барикадних боїв між польськими та українськими студентами у Львівському університеті. 1 липня 1910 р. під час нелегального віча в університеті спалахнула сутичка, під час якої був смертельно поранений український студент Адам Коцко. Українських студентів було звинувачено у провокуванні масових безпорядків, 49 з них відраховано з університету.

У 1911-1914 рр. українська студентська молодь надалі активно домагалася заснування університету у Львові, закликаючи звернутись до нелегальних методів боротьби [25, с.11]. У зимовому семестрі 1912 р. у Львівському університеті читалися українською мовою 16 курсів, не рахуючи практичних занять. Перед війною тут було 8 українських кафедр та 4 доцентури [26, с.21]. У Чернівецькому університеті були засновані три кафедри: одна на філософському факультеті (української мови та літератури), дві на богословському [27, с.113]. Подальшому розгортанню студентських акцій перешкодив початок Першої світової війни.

У цілому, існуюча система навчання в університетах, зокрема на гуманітарних відділах, не забезпечувала глибоких знань. Реакційні професори читали лекції в дусі схоластики й догматизму, прищеплювали студентам ідеологічні погляди, розпалювали серед молоді міжнародну ворожнечу. Вища освіта була для дітей з простого народу недосяжною. Платити доводилося за вступ до навчального закладу, за користування лабораторіями, бібліотекою, за складання й перескладання іспитів. Вищі навчальні заклади за своїм духом, завданнями, укладом всієї діяльності були чужими населенню, на території якого знаходились. Доступ української молоді у вищі навчальні заклади постійно обмежувався.

Таким чином, правлячі кола Австро-Угорщини з їх реакційною освітньою політикою нанесли непоправну шкоду українській освіті Західної України. Разом з асиміляторською політикою Російської імперії, політика Габсбургів загрожувала самому існуванню українського народу, розірваного на впіл австрійсько-російським кордоном.

Джерела та література

1. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки. - СПб.: Типография общества "Общественная польза", 1907.
2. Сірополко С. Історія освіти в Україні. - К., 2001.
3. Герцюк Д.Д. Учительський рух на західноукраїнських землях (друга половина XIX ст. – початок XX ст.): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Львів, 1995.
4. Качмар В.М. Проблема українського університету у Львові в кінці XIX – на початку XX ст.: суспільно-політичний аспект: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Львів, 1999.
5. Там само.
6. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.). – К., 1991.
7. Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К., 1999. – Т. 9.
8. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.). – К., 1991.
9. Там само.
10. Там само.
11. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.). – К., 1991.
12. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К., 2001.
13. Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К., 1999. – Т.9.
14. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.). – К., 1991.
15. Інтерпеляція депутату Державної Думи у Відні Олесницького Євгена австрійській владі та стаття про організацію шкіл з викладанням на українській мові // ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2775.
16. Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К., 1999. – Т. 9.
17. Украинский вопрос. Составлено сотрудниками "Украинская жизнь". Издание третье. – М., 1917.
18. С.Е. Галичина в цифрах (Статистически-демографическая справка) // Украинская жизнь. – 1915. – № 3-4.
19. Українська реальна школа у Львові // Діло. – 1912.
20. Украинские гимназии // Украинская жизнь. – 1913. – № 3.
21. Буда С. За український університет. – К., 1912.
22. Шкільні справи. Листування з Міністерством віросповідань і освіти про відкриття у Львівському університеті кафедри математики з українською мовою викладання, 1906 р. // ЦДІАЛ. – Ф.146. – Оп.151-а. – Спр.975.
23. Украинские курсы во Львовском университете // Киевская старина. – 1903. – № 2.
24. К гонениям на русинский язык в Галичине // Киевская старина. – 1903. – №6.
25. Качмар В.М. Проблема українського університету у Львові в кінці XIX – на початку XX ст.: суспільно-політичний аспект: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Львів, 1999.
26. Васкович Г. Шкільництво в Україні (1905-1920). – Мюнхен: Український вільний університет, 1969.
27. Українське питання. – К., 1997.

Summary

Questions, related to the attempts to save the Ukrainian system of education in on territory of Western Ukraine, are examined in the article. The specific of Zakarpattya and Bukovina is determined. Statistical information is given in relation to the different types of educational establishments.

Г. Ф. Турченко

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ РУХИ У ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Після проголошення незалежності України головна увага вітчизняних істориків стала зосереджуватися на проблемах національного руху та українського державотворення. За останні 17 років з'явилася значна кількість досліджень – статей, монографій, кандидатських і докторських дисертацій, присвячених різним аспектам історії суспільно-політичних рухів у південноукраїнському регіоні на початку XX ст. [Див. напр.:1-5]. Проведена значна археографічна робота, у результаті якої у науковий обіг введена величезна кількість історичних джерел, які в радянські часи були недоступні дослідникам і читачам.

В той же час для ряду сучасних наукових розробок характерна певна безсистемність у дослідженні цієї проблеми. Діяльність політичних партій, громадських організацій чи то окремих осіб розглядаються у відриві від загальнополітичного контексту, не враховуючи всі складові поняття «суспільно-політичні рухи» та їх взаємовпливи.

У даній статті здійснена спроба окреслити можливості наукового аналізу суспільно-політичних рухів південноукраїнського регіону як певної цілісності.